

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

på författaren X vid dennes besök i Berlin eller i Stockholm vid något av Reinhardts gästspel där.

I ett av de inledande kapitlen kan Kvam tyckas gå utanför ämnet. Hon behandlar i detta Reinhardts ytterligt berömda iscensättning av *Genångare* 1906. Det är dock frågan om en högst motiverad utvikning. Inte minst genom dekoratörens, Edvard Munchs, insats skapades i denna föreställning mycket av det som kom att utmärka Reinhardts Strindbergsuppsättningar 1912-21.

Hur vilseledande det kan vara att enbart från den litterära texten sluta sig till vad vår dramatiker X upplevde när han såg Strindberg spelad demonstreras ytterligt väl i ett kapitel som Kvam ägnar reaktionerna vid Reinhardts gästspel i Sverige. De svenska kritikerna jämförde då ofta med uppsättningar på Strindbergs och Falcks Intima teater några år tidigare. Kvam har följt de dåtida recensenterna i spåren och närmare analyserat skillnaderna. Dessa var utomordentligt stora. När man på Intima teatern ville komma bort från naturalismen spelade man Strindbergs kammerspel som om de varit skrivna av Maeterlinck. Reinhardt däremot tog fram det uppförstora, mardrömsartade, »expressionistiska».

Kvam talar vid ett tillfälle träffande om en »demonisering» av scenrummet. Detta blev i Reinhardts Strindbergsuppsättningar ett psykiskt rum av skrämmande natur. Kvam har här onekligen starkt bidragit till en precisering av vad det egentligen var de tyska expressionisterna tog över. Jag tror dock att man skulle kunna komplettera denna och andra liknande iakttagelser genom att hänvisa till en mer allmän stilutveckling i tiden, som är av betydelse inte minst för persongestaltning och rolltolkning, nämligen den från symbolistisk gåtfull vighet mot vad man med ett tyskt lån kan kalla en »överstegring» av skrämmande drag i tillvaron. Reinhardts Strindbergsuppsättningar torde här ha spelat en viktig roll. En diskussion på denna punkt hade varit motiverad också av att Heinz Kindermann i sin voluminösa framställning av Reinhardt i *Theatergeschichte Europas* (saknas i litteraturförteckningen) hävdar att just »Übersteigerung der grausamen Wirklichkeit» är det typiska för dennes Ibsen- och Strindberguppsättningar.

Kvam polemiserar mot vissa forskare som velat se en »principiell» motsättning mellan Reinhardt och den tyska expressionistiska rörelsen. Frågan är dock om det inte finns starka skäl för den ståndpunkt Kvam vänder sig mot. En sak är att de unga tyska expressionister, som mot slutet av 1910-talet erövrade de tyska scenerna, lärt mycket av Strindberg och Reinhardt. En annan minst lika viktig är att de också skapade något nytt som inte finns hos dessa föregångare. Kvam framhåller själv med rätta skillnaden mellan Reinhardts uppsättningar och Jessners dynamiskt-aggressiva temateater.

Och när det gäller den extatiska tron på att världen måste och kunde förvandlas hos många expressionister under rörelsens högfloed kring första världskrigets slut, stod självfallet inte Strindberg och Reinhardt som förebilder. Världsförbättrartron ledde också till en ny teaterstil som förvisso var »överstegrad» och utnyttjade scenrummets demonisering men som också var extatisk och profetisk. Reinhardt satsade vid en tidpunkt på att föra fram dramatiker som Sorge och Hasenclever, men han överlät då de flesta insceneringarna till sina medarbetare. Hans insats här är kortvarig och halvhjärtad i jämförelse med hans djupgående och långvariga brottnings med Strindbergs dramer.

Det finns ett intressant problem som Kvam går förbi också beträffande Reinhardts roll som vägröjare för den tyska expressionismen. När det gäller dramernas helhetsstruktur anslöt de unga dramatikererna mycket litet till de Strindbergdramer Reinhardt spelade under 1910-talet. Som så ofta påpekats var det Till Damaskus som blev det främsta mönstret. Här kan inte Reinhardt ha varit av betydelse men kanske Barnowsky genom att uppföra dramats alla tre delar på Lessing-Theater i Berlin 1914. Kvam har gett oss en väsentlig del av den teaterhistoriska bakgrunden till Strindbergs betydelse för expressionismen genom att studera Reinhardts iscensättningar, men hon ger oss inte hela bilden. Detta påpekande är givetvis inte avsett som en kritik mot Kvams utmärkta bok utan som ett önskemål från litteraturhistoriskt håll om mer forskning av samma slag.

Bengt Larsson

Charles I. Glicksberg: *The Sexual Revolution in Modern English Literature*. Martinus Nijhoff. The Hague 1973.

Barbara Gentikow: *En skitten strøm. Samfunnskritikken i den »umoralske» litteraturen i Norge 1880-1960*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1974.

Den politiske Georg Brandes. Redigeret af Hans Hertel og Sven Møller Kristensen. Hans Reitzel. Kbhvn 1973.

Elias Bredsdorff: *Den store nordiske krig om seksualmoralen*. Gyldendal. Kbhvn 1973.

Agnete Rasmussen: *Dansk Kvindesamfund og Sædelighedsfejden 1887*. GMT. Kbhvn 1972.

Det är en hel rad arbeten som Charles I. Glicksberg har gett ut i Haag alltifrån boken *Modern Literature and The Death of God* (1966). I Samlaren 1971 anmäldes *The Sexual Revolution in Modern American Literature* av Lennart Peterson. Glicksberg, polack till börd, kom tidigt över till

USA och blev Ph.D. 1932 vid universitetet i Pennsylvanien. Professor emeritus vid Brooklyn College är han nu Adjunct Professor vid fakulteten för comparative literature vid the City University of New York. Hans nya bok *The Sexual Revolution in Modern English Literature* vittnar också den om hans breda beläsenhet och förmåga av vida perspektiv.

En dödsbesatthet präglar James Joyce och hans roman *Ulysses*, hävdar Glicksberg som i anslutning till Henry Miller uppfattar Joyce som »the voice of cosmological despair». I en tidigare bok, *The Ironic Vision in Modern Literature* (1969), tillämpade författaren Paul Tillich's paradoxala tes att fastän Gud är död fortsätter man att söka honom. Genom att applicera detta synsätt kommer Glicksberg så att säga till tals med litterära verk som annars skulle repellera honom. »The fact is that in England as well as the United States sex has today become an obsession», fastslår Glicksberg något gammelmansmässigt, men han är påfallande öppen för nödvändigheten av det anti-victorianska anloppet: »The literary history of Victorian England is replete with instances of books banned or expurgated on prudish grounds, but the reaction against the organized folly of subjecting literature to moral censorship was bound to come.» Ibsen och Strindberg gav viktiga impulser, konstaterar Glicksberg som särskilt framhäver H. G. Wells och Shaw som pionjärer för en ny sexualetik i England. D. H. Lawrence skulle visserligen på ett mer lidelsefullt vis dyrka den store guden Pan än vad puritanen Shaw och vad Wells, personligen »strongly sexed, a believer in 'free love'», gjorde i sina författarskap. Ändå kan Glicksberg med skäl tillämpa på den senare vad Wells själv har yttrat om Thomas Hardy's romaner, nämligen att dennes böcker inaugurerade »a general movement from the rigid technical chastity of women during the Victorian period».

Ursprungligen skriven som en doktorsavhandling i skandinavisk filologi med titeln *Moralisten contra Immoralisten – Zur verbotenen und inkriminierten erotischen Literatur Norwegens*, har Barbara Gentikows framställning av den litterära pornografidebatten från Hans Jæger till Jens Bjørneboe nu i översättning av Kari Haave publicerats på norska med den nya, anslående titeln *En skitten ström*. Barbara Gentikow (f. 1944) är anställd vid det nordiska institutet i Kiel, där hon leder en undersökning om hur den skandinaviska litteraturen togs emot i Tyskland under decennierna 1880–1920, ett välbefogat forskningsprojekt synes det mig. Hon hävdar inledningsvis i anslutning till Herbert Marcuse att en erotisk litteratur till sin natur är kritisk, kontroversiell, upprorisk, om man så vill revolutionär! Gränsdragningen mellan por-

nografi och »erotisk realism» blir också föremål för betraktelser. Gentikow refererar till Gerhard Zwerenz (*Bürgertum und Pornographie*, 1971), som gjort gällande att det existerar en progressiv pornografi som är »emancipatorisk och revolutionär». Antologin *Norske sengehester* och Bjørneboes *Uten en tråd* (båda från 1966) finner Gentikow just berättigade att inordnas i denna kategori »progressiv pornografi».

Tre faser i det kapitalistiska systemet vill Gentikow undersöka ur sin speciella aspekt. »Omkring 1880/1890 nådde industrikapitalismen i Norge sitt første høydepunkt [. . .] Omkring 1930 opplevde kapitalismen og imperialismen en verdensomspennende krise som kom til et krasst utbrudd i 2. verdenskrig. Og rundt 1950/60 hadde kapitalismen nådd monopolkapitalismens stadium, med nye motsigelser og nye kriser.» Barbara Gentikow uppehåller sig således först vid den förbjudna och kriminaliserade erotiska litteraturen i Norge på 1880- och 90-talen, Kiellands *Else*, Christian Kroghs *Albertine* osv. Som avgjort mest progressiva under detta skede betecknar hon *Garborg* och *Jæger*. Kultur- och moraldebatten omkring 1930 studeras hos Sigurd Hoel, vars roman *En dag i oktober* av kritikern i *Morgenbladet* 1931 räknades med i »den skitna ström» som flöt över landet, och hos en rad andra författare. »Svaker en i 80-årene er kritikken av sociale og politiske forhold [. . .] En saklig, anti-idealistisk kjærlighetsoppfatning kommer derimod sterkere fram her enn i 1880-årene. Den er hyppig forbundet med en skeptisk, forholdsvis avvisende holdning overfor ektenskapsinstitusjonen.»

Slutligen granskas alltså pornografidebatten på 1950- och 60-talen med bl. a. Agnar Mykles *Sangen om den røde rubin*. Två sammanfattande avsnitt summerar »felles tendenser i den umoralske litteraturen i Norge» liksom »felles tendenser i kritikken av den umoralske litteraturen».

Barbara Gentikows metodik är sociologisk men i marxistisk tappning. Den sexuella »revolutionen» blev bara en ansats och integrerades i kapitalismen, menar hon. Walter Hollitscher har gett ut boken *Sexualität und Revolution* (1973). Barbara Gentikow citerar på sina slutsidor detta arbete: »Den virkelige frigjøringen av seksualiteten kan bare lykkes sammen med de arbeidendes frigjøring. Uten den, som fordrer en *virkelig* revolusjon, foreligger det bare en seksuell skinnrevolusjon.»

Gunnar Ahlströms doktorsavhandling *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur* (1947) ägnades en påfallande kritisk granskning av Victor Svanberg i ett sakkunnigutlåtande 1948. Olle Holmberg var vid samma tillfälle totalt avvisande. Ett specialutlåtande hade inhämtats av Eli H.

Heckscher; »om det socialhistoriska i boken har prof. Heckscher generellt uttalat att det inte finns någon allmän ovederhäftighet i bokens socialhistoriska uppgifter, ett betyg som jag tolkar som ett om ock med tvekan godkänt», förklarade Holmberg spetsigt. Dagens stora intresse för det moderna genombrottet som epok har föranlett en nyutgåva liksom det förhållandet att Gunnar Ahlström, som Magnus von Platen uttrycker det, hör till »den marxistiskt grundade sociologiska metodens pionjärer i vårt land». Också Sven Møller Kristensen betecknar boken som »et historisk og metodisk grundleggende arbejde som fortjener at blive studeret og diskuteret langt mere end tilfældet hidtil har været». — När Sven Møller Kristensen och Hans Hertel i anslutning till 100-årsminnet av Georg Brandes' inledningsföreläsningar till Hovedstrømninger samlat en rad studier kring Brandes, är det *Den politiske Brandes* som står i förgrunden. Alltför ensidigt har man kontrasterat den unge och den gamle Brandes, konstaterar Møller Kristensen. Georg Brandes fortsatte att ta del i samhällsdebatten och han utnyttjades av de danska socialisterna inte bara på 1870- och 80-talen som Bent Søndergård uppvisar, utan också senare. En stor litteratursociologisk studie av Hans Hertel är rubricerad Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale; den utgör samlingsbokens tyngst värdiga bidrag.

Elias Bredsdorff har gett sin bok om Den store nordiske krig om seksualmoralen följande undertitel: »En dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne». Ett överflöd av material har förelegat, men Bredsdorff har förstått att sovra och han tycks mig i sin kronologiska genomgång lyckas ge kontur åt en mångfald kombattanter i den nordiska sedlighetsfejden. Något fördjupat idé- eller socialhistoriskt perspektiv blir det naturligt nog inte utrymme för. Att Bredsdorffs ironi spelar över de konservativa företrädarna kan man inte förtänka honom, men kanske kunde sedlighetsvännerna någon gång fått röna en gnutta förståelse. Agnete Rasmussen har i skriften Dansk Kvindesamfund og sædelighedsfejden 1887 studerat denna kvinnoförnings sociala rekrytering. »Disse to ting, det grundtvigste element i DK, og kulturkampens genoplussen ved Brandes' angreb, er hovedårsagen til den modsætning, der er mellem DK's praktiske arbejde i de første år og foreningens stillingtagen i en teoretisk strid som sædelighedsfejden», framhåller Agnete Rasmussen i sin således till danska förhållanden begränsade studie.

Ulf Wittrock

Michael Winkler: *Stefan George*. — Michael Winkler: *George-Kreis*. Sammlung Metzler. J. B. Metz-

lersche Verlagsbuchhandlung. Stuttgart 1970 och 1972.

Michael M. Metzger and Erika A. Metzger: *Stefan George*. Twayne's World Authors Series. Twayne Publishers, Inc. New York 1972.

Christa Saas: *Georg Trakl*. — Lore B. Foltin: *Franz Werfel*. — Matthias Prangel: *Alfred Döblin*. Sammlung Metzler. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. Stuttgart 1974, 1972 och 1973.

R. S. Furness: *Expressionism*. The Critical Idiom. Methuen & Co Ltd 1973.

Nerthus III. Nordisch-deutsche Beiträge. Eugen Diederichs Verlag 1972.

Till »den blandning av ofrivillig förvirring och fräckt charlatanerier, som utmärkte Rimbaud och Mallarmé», fanns ingen motsvarighet hos Stefan George, fastslog Fredrik Böök i Bonniers illustrerade litteraturhistoria, VII (1935). Bööks värderingar var samstämmiga med dem som tyska litteraturhistoriker brukade föra fram. George avled i december 1933; Böök framhöll emellertid att knappast ens Georges »djupa patriotiska känsla av samhörighet med det tyska folket, ådagalagd allsedan världskriget», hade kunnat helt frigöra honom från den renodlade l'art-pour-l'art-ståndpunkten. I Danmark kom germanisten Carl Roos att på 1930-talet företräda en alltmer positiv hållning gentemot George och Georgekretsen; i Finland publicerade Lauri Viljanen 1936 en stor uppsats om honom. »Stefan George und seine Wirkungen in Skandinavien» behandlas av Steffen Steffensen i *Nerthus II* (1969) — se min anmälan i *Samlaren* 1969 — och om »Stefan George in Finnland» skriver nu Irma Rantavaara i *Nerthus III* (1972). Intresset för den senare George kulminerade i Norden just åren närmast efter 1935, konstaterar Steffensen som speciellt intresserar sig för Bertil Malmbergs förhållande till Stefan George. En slutlig uppgörelse med George som »nationell rannsakare och profet» ingår i Malmbergs memoarvolym *Ett författarliv* (1952).

De svenska bidrag till George-litteraturen som Michael Winkler registrerar i sin selektiva bibliografi över *Stefan George* (*Realienbücher für Germanisten* — Sammlung Metzler) utgörs av Vilhelm Ekelunds essä i *Antikt ideal och Sven Stolpes uppsats i Stefan George och andra studier* (1956). Den hittills fullständigaste George-bibliografin utgavs 1960 av G. P. Landmann. Året 1968 blev för George-intresset i Västtyskland ett betydelsefullt år. Schiller-nationalmuseet i Marbach arrangerade då en stor Georgeutställning som i pressen fick »ein überraschend grosses und zumeist positives Echo». Förutom utställningskatalogen kan man från detta år notera ett fullständigt fotomekaniskt nytryck av *Blätter für die Kunst* samt ett omtryck av Gundolfs George-bok. På senare år har fram-